

Mgr Sylwia Pieniążek

Pracownia Psychosomatyki

Katedra Psychologii

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Mgr Malwina Dankiewicz

Zakład Psychologii Edukacyjnej

Katedra Psychologii

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Analiza tożsamości kulturowej Głuchych

Abstract:

Analysis of the cultural identity of the Deaf

In general opinion, it is believed that due to communication difficulties with the outside world, deaf and deaf-mute people were forced to create a hermetic environment of people with the same disability. The main goal of the article is to analyze the cultural identity of the Deaf in terms of factors that could contribute to its formation along with the language barrier. The mentioned analysis from the psychological perspective will be supplemented with consideration of the functioning specificity of people with hearing impairments, on the basis of selected categories of social inequalities in sociological terms. The application of an interdisciplinary approach to the present topic will allow a more comprehensive answer to the question which elements contributed to the development of a strong sense of intragroup identity in the community of deaf people.

Wprowadzenie

Głuchota lub utrata słuchu jest często opisywana jako „niewidzialna niepełnosprawność”. O ile osoba nie wykazuje jawnych oznak problemów ze słuchem (np. nie ma widocznego aparatu/implantu słuchowego, nie posługuje się językiem migowym), stwarza sytuację, w której, bez udziału innych wskazówek, nie da się trafnie ocenić czy posiada ona jakiegokolwiek niedobory słuchu (Davis, 2005). Niemożność natychmiastowej diagnozy niepełnosprawności może prowadzić (w trakcie trwania tego procesu) do doświadczania przez osoby niesłyszące wielu trudności i barier komunikacyjnych. Jest to o tyle istotny problem, ponieważ dotyczy on coraz większej liczby osób. Według WHO (2018) nieprawidłowości w zakresie działania analizatora słuchu doświadczą więcej niż 466 milionów ludzi na całym świecie, przez co stanowią one jedne z najbardziej rozpowszechnionych niedoborów sensorycznych w populacji. Ponadto przewiduje się, iż za ponad 10 lat liczba osób

dotkniętych tym problemem wyniesie blisko 630 milionów (tamże). Są to o tyle alarmujące dane, ponieważ pośród konsekwencji utraty słuchu wymienia się m.in. takie niekorzystne skutki jak: niezdolność do interpretowania dźwięków mowy, ograniczenie zdolności komunikowania się, opóźnienia w nauce języka, trudności finansowe i edukacyjne, izolację społeczną oraz stygmatyzację (Mathers, Smith i Concha, 2000). Osoby głuche i niedosłyszące, ze względu na doświadczane przez nie nierówności w sytuacjach społecznych, takich jak np.: dyskryminacja ekonomiczna, środowiskowa i instytucjonalna, są bardziej zagrożone zjawiskiem marginalizacji (Kim, Byrne i Parish, 2018). Wspomniane dysproporcje mogą przyczyniać się do problemów z osiągnięciem satysfakcjonującej działalności społeczno-gospodarczej. Uzasadnione jest zatem stwierdzenie, iż sytuacja utraty słuchu lub jego uszkodzenia wiąże się z szeregiem wyzwań i komplikacji w funkcjonowaniu osoby dotkniętej takim problemem.

Głuchota jest często definiowana w bardzo wąski sposób, jako kompletna i całkowita utrata zdolności do słyszenia dźwięków. Rozumowanie to nie jest nieprawidłowe, jednakże posiada ono swoje wady w postaci niekompletności, która z kolei może być dla odbiorcy myląca i niejasna (Barclay, Rider i Dombo, 2012). Warto zatem pamiętać, iż niepełnosprawność słuchowa może wiązać się ze zróżnicowaniem w zakresie: etiologii i czasu powstania zaburzenia, skali uszkodzenia, a co z tego wynika, wiązać się z różnorodnym obrazem klinicznym głuchoty w zależności od przypadku. Pełna definicja powinna więc obejmować straty związane z uszkodzeniem słuchu (całkowitym lub też na różnych poziomach/częstotliwościach/decybelach), jak również szereg pozostałych utrat w wymiarze społecznym, kulturowym oraz językowym (tamże). Na wymienione powyżej ewentualne konsekwencje utraty słuchu, wpływ może mieć szereg czynników, takich jak: (a) czynniki środowiskowe, (b) sposób wykorzystania resztek słuchu, (c) wiek nabycia niepełnosprawności, (d) stopień i rodzaj uszkodzenia słuchu oraz (e) osobowość osoby niesłyszącej (Szczepankowski, 1999).

Podobieństwo między jednostkami stanowi ważny czynnik w procesie powstawania grup społecznych. Im więcej elementów wspólnych, tym silniejsza chęć utrzymywania trwałych więzi z osobami o podobnych cechach dystynktywnych. Mogą być one związane z posiadaniem podobnych celów, potrzeb, wartości, sytuacji życiowej – „osoba taka jak ja” (Platow, Grace i Smithson, 2011). Poczucie przynależności do danej zbiorowości osób związane jest z utożsamieniem się z daną rzeczywistością społeczną, internalizacją panujących w niej norm i wartości. Dzięki

solidarności z grupą, jednostka postrzega siebie jako członka tej zbiorowości oraz jest za takowego uznawana w ocenie zewnętrznych obserwatorów. Uznaje się, że u osób niesłyszących wyjątkowo silnie rozwinięte jest poczucie tożsamości środowiskowej. Warto pokrótce przybliżyć, jak i na podstawie jakich czynników, została ona ukształtowana.

1. Kulturowo-środowiskowa tożsamość osób niesłyszących

Głuchota to nie tylko brak zdolności do odbierania bodźców słuchowych, jest to również świadomość związanej z nią tożsamości – bycia/stania się osobą niesłyszącą. Świadomość istnienia innych osób doświadczonych tożsamą niepełnosprawnością jest jednym z elementów, który konstytuuje kulturę Głuchych. Jest ona określana jako zbiorowość ludzi, którzy szukają siebie nawzajem, umacniają łączące ich więzi, prowadząc przy tym do zgodności pomiędzy indywidualnymi przekonaniami jednostki, a wyznawanymi w grupie postawami i sposobami radzenia sobie ze „słyszającą” częścią świata. Termin „kultura Głuchych” służy do identyfikacji, określenia zbioru przekonań, praktyk i wspólnego języka, którym posługuje się grupa osób niesłyszących (Padden i Claire, 1993). Jak zauważają Wiącek i Czech (2014), nie wszystkie osoby cierpiące na uszkodzenia słuchu czują się częścią tej społeczności – nie każdy głuchy jest Głuchy. Pisanie tego słowa małą literą odnosi się do kwestii, które mają charakter medyczny w odróżnieniu od kwestii kulturowych, wtedy słowo to pisane jest wielką literą. Osoby Głuche nie postrzegają swojej niemożności do słyszenia dźwięków w kategoriach choroby, upośledzenia czy niepełnosprawności. Swoją sytuację oceniają jako taką, która umożliwia bycie/stanie się członkiem czegoś większego i wyjątkowego – kultury Głuchych. Co ciekawe, ludzie z uszkodzeniami słuchu, którzy utożsamiają się z medyczną etykietą niepełnosprawności, nie są uważani przez resztę zbiorowości Głuchych za przedstawicieli ich kultury. Warto nadmienić, iż w rozumieniu społeczności słyszącej, głuchota jest niepełnosprawnością, a różnica w zakresie interpretacji tego samego zjawiska może nawet prowadzić do występowania silnych starć kulturowych pomiędzy środowiskiem osób słyszących i niesłyszących (Goss, 2003). Dobrze ilustruje to przykład, w którym słyszący pyta Głuchego, czy jego słuch może zostać „naprawiony” wskutek postępu technologicznego w medycynie (np. poprzez wszczepienie implantu ślimakowego), zostaje on wtedy odebrany jako osoba opresyjna, ktoś kto obraża jego dumę kulturową. Równie negatywnie jest

spostrzegana przez Głuchych sytuacja, w której osoba niesłysząca chce się poddać takiemu zabiegowi – zostaje ona wtedy wykluczona ze swojej społeczności, otrzymując przy tym etykietę zdrajcy. Jak widać reguły akceptowalnego postępowania są tutaj jasno określone, a niezastosowanie się do nich prowadzi nieuchronnie do doświadczenia stosownych reperkusji.

Większość osób należących do kultury Głuchych spełnia dwa podstawowe kryteria: posiada wystarczający ubytek słuchu oraz jest w stanie biegle posługiwać się językiem migowym. To czy dana osoba będzie postrzegana jako pełnoprawny członek środowiska niesłyszących, zależy od przyczyny utraty słuchu i czasu, w którym ona nastąpiła. Największe szanse na przynależność do kultury mają osoby niesłyszące od urodzenia – są one natychmiastowym kandydatem do członkostwa. Inaczej wygląda sytuacja w przypadku osób, które utracą słuch w trakcie życia (np. w wyniku starzenia się), dodatkowo nieznających języka migowego – ich szanse na uczestnictwo są znikome. Co ciekawe, osoby słyszące, które potrafią migać, mogą zostać zaakceptowane przez społeczność Głuchych, ze względu na brak bariery komunikacyjnej (Pray i Jordan, 2010). Można zatem stwierdzić, iż umiejętność posługiwania się językiem migowym stanowi główne kryterium przynależności do kultury Głuchych.

Według Szczepankowskiego (1999), żadna inna niepełnosprawność w takim stopniu jak głuchota kulturowa, nie wiąże się z tak silnie rozwiniętym poczuciem tożsamości środowiskowej. Głusi, tak jak i inne grupy kulturowe, posiadają swoje tradycje, zwyczaje, język, instytucje pomocnicze oraz silne poczucie odrębności od innych grup, na bazie którego kształtuje i umacnia się ich wspólna tożsamość wewnątrzgrupowa. Nie można przy tym pominąć faktu, że każda jednostka społeczna odczuwa potrzebę przynależności, nie chce różnić się od innych, szuka podobieństw i cech wspólnych z najbliższym otoczeniem. Osoby niesłyszące mają niezwykle trudności z identyfikacją ze środowiskiem osób słyszących, które posługuje się innym, niezrozumiałym dla nich językiem. Te trudności komunikacyjne potęgują silne poczucie inności i samotności. W tym przypadku potrzeba przynależności społecznej może zostać zrealizowana dopiero w otoczeniu osób, które biegle posługują się językiem migowym (Podgórska-Jachnik, 2007). Wydaje się jednak, że kryteria związane z ubytkiem słuchu i znajomością języka migowego, nie stanowią skończonego zbioru czynników, które mogły mieć znaczenie dla ukształtowania się tożsamości kulturowej osób niesłyszących.

2. Tożsamość kulturowa Głuchych – ujęcie psychologiczne

Jak już wspomniano, utrata słuchu jest często opisywana jako „niewidzialna niepełnosprawność” (Davis, 2005). W związku z tym pojawia się pytanie, w jaki sposób odbierany jest świat, który jest pozbawiony dźwięków oraz jakie ma on znaczenie w codziennym funkcjonowaniu osób niesłyszących.

Zjawiska akustyczne składają się na naturalne otoczenie człowieka, ich rolą jest dostarczanie jednostce informacji o otaczającym ją świecie społecznym. Możliwość pozyskiwania powyższych danych wpływa znacząco na zachowania i całokształt postępowania człowieka, obejmując przy tym m.in. procesy poznawcze, takie jak np.: spostrzeganie, klasyfikację oraz systematyzację najbliższej przestrzeni społecznej (Torres, Saldana i Rodriguez-Ortiz, 2016). Trudno wyobrazić sobie świat pozbawiony bodźców słuchowych, w którym brak jest prostych dźwięków nierozzerwalnie związanych z codzienną egzystencją człowieka, takich jak: dzwonek telefonu, gwar miasta, czy ruch uliczny, które są dla osób słyszących tak oczywiste, że wręcz niezauważalne. W sytuacji doznania niepełnosprawności słuchowej, integralna część świata zawierająca całe mnóstwo informacji użytkowych oraz estetycznych staje się niedostępna lub znacznie ograniczona, co z kolei ma istotny wpływ na codzienne funkcjonowanie osób nią dotkniętych np. w zakresie efektywnej komunikacji międzyludzkiej. Uszkodzenia analizatora słuchu uniemożliwiają również odbiór zabarwienia emocjonalnego przekazywanego komunikatu werbalnego (wtedy interpretacja oparta jest wyłącznie na bodźcach wzrokowych). Wspomniane trudności mogą prowadzić do sytuacji, w której niejednokrotnie trudno jest stwierdzić, czy spostrzeganie oraz opisywanie świata przez osoby słyszące i niesłyszące znajduje się na tym samym poziomie i jest porównywalne (Prillwitz, 1996). W związku z powyższym, niemożność odbioru bodźców dźwiękowych nie tylko komplikuje bezpośredni przebieg porozumiewania się między osobą niesłyszącą a słyszącą, ale nade wszystko może tę komunikację uniemożliwić, gdy rozwój kompetencji pojęciowej (u osoby głuchej) nie przebiegł w sposób prawidłowy.

Sposób w jaki ludzie przetwarzają informacje w sytuacjach społecznych, znajduje się w centrum zainteresowania badań z zakresu nauk społecznych. Uważa się, że doświadczenie indywidualne jest czynnikiem, który buduje i kształtuje reprezentacje poznawcze (obejmują one m.in. przekonania o sobie i innych). Zwrotnie, służą one jako filtr interpretacyjny w rozumieniu sytuacji społecznych,

przez co mogą wpływać na pojawienie się określonych kategorii zachowań (Keil i Price, 2009). Uzasadnione jest przypuszczenie, iż utrata zdolności do słyszenia dźwięków, będzie miała znaczenie dla procesu przetwarzania informacji społecznych u osób niesłyszących. Taka zależność może być wynikiem nieefektywnej komunikacji głuchych ze środowiskiem osób słyszących, lub też mniejszej liczby/gorszej jakości uprzednich doświadczeń społecznych. W niektórych badaniach stwierdzono, że u niesłyszących występują opóźnienia w zakresie rozwoju: umiejętności przyjmowania perspektywy (Weissel i Bar-Lev, 1992), atrybucji społecznej (Dyck i Denver, 2003) oraz teorii umysłu (Torres i Rodriguez-Ortiz, 2011). Są to takie elementy, które mają kluczowe znaczenie podczas procesu przetwarzania informacji społecznych. Można zatem podejrzewać, że w wyniku wspomnianych utrudnień, osoby niesłyszące mogą doświadczać trudności w zakresie trafnego interpretowania rzeczywistości zewnętrznej oraz właściwego reagowania na bodźce sytuacyjne. W związku z tym, mogą pojawić się zachowania, które będą odbiegać od ogólnie przyjętej normy społeczno-kulturowej. Udowodniono, że każde opóźnienie w zakresie rozwoju komunikacji społecznej, może m.in. prowadzić do: impulsywności, destrukcyjności, pogorszenia oceny struktury Ja oraz zewnętrznego poczucia kontroli (Marschark, 1993).

Podsumowując, trudności komunikacyjne osób niesłyszących ze światem zewnętrznym, wynikają nie tylko ze specyfiki ich niepełnosprawności (posługiwanie się innym językiem niż osoby słyszące), ale również z określonego sposobu rozumienia sytuacji społecznych, który nierozzerwalnie wiąże się z indywidualnym, typowym dla jednostki, sposobem reagowania na bodźce środowiskowe. Ponadto, pośród tych zależności, należy zwrócić uwagę na pewne atrybuty temperamentalne osób niesłyszących, które mogą wzmacniać ich chęć do bycia w świecie z „osobami takimi jak one”.

Powszechnie wiadomo, że ludzie różnią się pomiędzy sobą pod względem wielu cech, preferencji oraz zachowań. Można określić to w ten sposób, że każdy człowiek jest jedyny w swoim rodzaju. Naturalnym jest, że dane cechy możemy wartościować w różny sposób, jako „pożądane” i „niepożądane”, czy też „lepsze” i „gorsze”. Takie oceny mogą być dokonywane indywidualnie oraz zbiorowo. Niektóre cechy urastają do rangi kryterium oddzielającego jedne grupy od innych, przy czym odczucia wobec tych, którzy należą do „innej” grupy są często nacechowane negatywnie. Uznaje się, że osoby niesłyszące charakteryzują się pewnymi typowymi cechami, pośród których wymienić należy m.in.: sztywne

zachowanie, egocentryzm, niską samokontrolę oraz związaną z nią impulsywność w zachowaniu (Perier, 1992). W literaturze przedmiotu podaje się również, iż osoby niesłyszące mogą charakteryzować się mniejszą wrażliwością społeczną oraz tym, że częściej niż u reszty populacji, mogą się u nich pojawiać problemy z przystosowaniem się do ogólnie przyjętych norm społeczno-kulturowych (Prillwitz, 1996).

Zdarza się, że członkowie poszczególnych zbiorowości, mają tendencję do odsuwania tych osób, które pod pewnymi istotnymi względami różnią się od nich w zakresie codziennego funkcjonowania. Wydawać się może, że ujęcie społeczeństwa według podziału: osoby niesłyszące i słyszące może być wynikiem potrzeby bycia z osobami, które charakteryzują się podobnymi cechami, ale również i chęcią dystansowania się lub też wykluczenia osób, które takiego kryterium nie spełniają. Warto tutaj wspomnieć o zjawisku *audyzmu*, które rozumiane jest jako określony stosunek osób słyszących względem społeczności głuchych, związany z narzucaniem swoich poglądów na ich temat (Dirksen i Bauman, 2004). Pojęcie to jest ściśle powiązane z dyskryminacją społeczności niesłyszących. Jest to wynik uznawania kultury słyszących za wyższą, lepszą formę niż kultura Głuchych, która względem tej pierwszej jest postrzegana za podrzędną, mniej wartościową. Zachowania dyskryminujące osoby niesłyszące prowadzą do utrwalania się negatywnych stereotypów na ich temat. Pośród nich można m.in. wymienić postrzeganie niepełnosprawności słuchowej jako takiej, która uniemożliwia efektywne uczestniczenie w życiu społecznym, na wielu poziomach, m.in. na rynku pracy. Ponadto, audyzm może prowadzić do kształtowania się postawy paternalistycznej względem osób niesłyszących. Osoby głuche są wtedy postrzegane jako takie, które nieustannie potrzebują pomocy i wsparcia w zakresie kierowania swoim życiem (Eckert i Rowley, 2013). Co ciekawe, wieloletni nacisk ze strony kultury słyszących, spowodował powstanie zjawiska przeciwnego do audyzmu, zwanego *defizmem*. Wspomniany termin jest rzadko spotykany, można go znaleźć jedynie na nielicznych stronach internetowych poświęconych omawianej tematyce¹. Pojęcie to odnosi się do Głuchych, którzy uznają ludzi niesłyszących za lepszą kategorię osób i poprzez swoje zachowanie dyskryminują członków słyszącego środowiska. W porównaniu do audyzmu, sytuacja ulega odwróceniu, dla osób niesłyszących efektywna komunikacja ze słyszącymi przestaje mieć znaczenie. O ile słyszący chcą nawiązać lub utrzymać z nimi satysfakcjonującą relację, to muszą oni przyswoić sobie język migowy. Środek ciężkości związany z opanowaniem

¹ Tak jak tutaj: http://www.pzg.lodz.pl/attachments/category/66/poradnik_PZG.pdf

stosownego medium komunikacji zostaje w tej sytuacji przeniesiony na osoby słyszące. Jak widać, przejawy dyskryminacji można zaobserwować w obu omawianych grupach społecznych, jednakże nie sposób odnieść wrażenia, że to właśnie zjawisko audyzmu jest tym, które jest szerzej rozpowszechnione. Jak już wspomniano, wiąże się ono z posiadaniem i utrwalaniem się stereotypowych przekonań względem osób niesłyszących. Warto przeanalizować, jakie mogły mieć one znaczenie dla ukształtowania się poczucia tożsamości kulturowej Głuchych.

Stereotypy to niekwestionowane mity, przesadzone wierzenia lub odgórnie przyjęte przekonania (często negatywne), które służą temu, aby kategoryzować przynależność jednostek do danej grupy społecznej (Fiske i Tablante, 2015). Konkretnie zbiorowości osób są wyszczególniane ze względu na łatwo zauważalną cechę, która charakteryzuje wszystkich jej członków (w tym przypadku jest to niepełnosprawność). Zarówno negatywne jak i pozytywne stereotypy są nabywane w trakcie procesu socjalizacji, niekiedy bez udziału świadomości, począwszy od najwcześniejszych lat życia. Należy przy tym podkreślić, że nabyte i zinternalizowane przekonania mają duży wpływ na zachowanie, w efekcie czego mogą prowadzić do powstania poczucia wykluczenia u osób będących członkami stereotypizowanej grupy społecznej (Helmes i Pachana, 2016). Dzieje się tak dlatego, że poczynione uogólnienia negują indywidualność i wyjątkowość danej osoby, wraz z warunkami w których się ona znajduje, co niewątpliwie może być źródłem doświadczania negatywnych emocji. Niesłyszący na co dzień spotykają się z dyskryminacją (np. na rynku pracy), otrzymując przy tym gorsze lub po prostu inne traktowanie, tylko i wyłącznie ze względu na to, że nie należą do środowiska osób słyszących. W związku z tym, ich psychospołeczne funkcjonowanie może być obarczone szeregiem wyzwań i trudności. Pośród doświadczanych problemów wyróżnić można m.in.: poczucie izolacji i odrzucenia, wycofanie się z życia społecznego, ograniczenie kontaktów towarzyskich, utrudniony rozwój kariery, obniżoną efektywność zawodową oraz dużą ilością ograniczeń w życiu codziennym (Sebastian, Varghese i Gowri, 2015). Badacze wskazują na to, że utrata słuchu i związane z nią trudności komunikacyjne, mogą zwiększać ryzyko zaniżonej samooceny oraz niskiego poziomu zadowolenia z życia w środowisku osób niesłyszących (Hintermair, 2008, 2009; Jambor i Elliott, 2005; van Campen i van Santvoort, 2013). Na podstawie powyższych rozważań można stwierdzić, że im bardziej osoby głuche są dyskryminowane, tym silniej będą się one angażować w umacnianie swojej tożsamości kulturowej. Jest to zgodne z zasadą – im więcej

wspólnych doświadczeń, podzielanych przez daną zbiorowość, tym silniejsza identyfikacja grupowa.

Wsparcie społeczne według Podgórskiej-Jachnik (2007) stanowi kolejny czynnik, który mógł mieć znaczenie dla ukształtowania się silnego poczucia tożsamości kulturowej Głuchych. Na podstawie swoich obserwacji badaczka stwierdziła, że niesłyszący często poszukują wsparcia ze strony osób, które charakteryzują się tożsamą niepełnosprawnością. Ma to związek z przewagą liczby kontaktów towarzyskich właśnie w tej grupie społecznej – utożsamianie się z ludźmi o podobnym doświadczeniu osobniczym może pełnić funkcję ochronną w zakresie mierzenia się z codziennymi trudnościami (tamże). Podobne rezultaty uzyskali również inni badacze, którzy stwierdzili, że osoby głuchonieme i słabosłyszące często poszukują oraz otrzymują wsparcie ze strony innych niesłyszących (Steinberg, Sullivan i Loew, 1998).

Wszystkie powyżej wspomniane czynniki ściśle wiążą się ze specyfiką rozwojową osób niesłyszących. Szczególne znaczenie dla poznawczego i psychospołecznego funkcjonowania osób głuchych stanowi niemożność odbierania bodźców słuchowych oraz związana z nią trudność w zakresie efektywnej komunikacji ze środowiskiem osób słyszących. Pomimo ciągłej ewolucji języka, którym posługują się głusi, okazuje się jednak, że język polski składa się z prawie dwukrotnie większej liczby słów niż język migowy. Ukazana nierównowaga w aspekcie ilościowym ma również odzwierciedlenie w zasobie słownictwa osób niesłyszących. Zależności te niewątpliwie będą miały wpływ na zmniejszenie dynamiki komunikacyjnej pomiędzy tymi dwoma środowiskami. Szczepankowski (1999) zaznacza jednak, iż wspomniane trudności zanikają w sytuacji kontaktu z grupami dotkniętymi tożsamą niepełnosprawnością, co może stanowić kolejny dowód na to, że im więcej cech podobnych (np. posługiwanie się tym samym językiem), tym silniejsza identyfikacja międzyosobnicza.

Analizowane do tej pory elementy stanowią pokaźny zbiór czynników, które mogły mieć związek z ukształtowaniem się tożsamości kulturowo-środowiskowej osób niesłyszących. Pomimo tego, że nie stanowią one wyczerpywalnego zbioru możliwych kategorii, to dają zasadną podstawę do tego, aby dowodzić istnienia określonych sieci zależności. Mając na celu uzyskanie pełniejszego obrazu poruszanej tematyki, przeprowadzona zostanie analiza społecznego funkcjonowania osób niesłyszących w ujęciu socjologicznym.

3. Nierówności społeczne a środowisko niesłyszących – ujęcie socjologiczne

Nierówności społeczne stanowią podstawowy element rozwoju społeczeństw na całym świecie. Ich występowanie można zauważyć pomiędzy krajami, grupami społecznymi, jak również pomiędzy pojedynczymi jednostkami. Problem nierówności istnieje od zarania dziejów. Stoi za nim podstawowe założenie, iż jedni są nierówni drugim. Łatwiejszy lub trudniejszy dostęp do dóbr, które cieszą się uznaniem społecznym, będzie miał związek z przynależnością jednostek do danej grupy społecznej oraz pozycją w hierarchii, którą udało im się osiągnąć. Wspomniane nierówności mogą mieć różnorodne źródło i dotyczyć rozmaitych sfer życia, takich jak np. dostęp do władzy i prestiżu społecznego (wiąże się z nim potencjał osiągnięcia satysfakcjonującego poziomu konsumpcji), możliwość rozwijania i spożytkowania osobistych uzdolnień, czy też sposobność udziału w życiu publicznym (Pliszka, 2005). Nierównomierność w zakresie Rozdystrybuowania dóbr w powyższych kategoriach może prowadzić do takich zjawisk jak ubóstwo, bezrobocie, nierówność płacowa, izolacja społeczna, itp. Warto mieć jednak na uwadze, że efekt może być również odwrotny – nierówność może stanowić siłę napędową społeczeństw, kreującą występowanie zachowań rywalizacyjnych, prowadzących do większej konkurencyjności na rynku i związanej z nią wyższej jakości pełnionych usług.

Jak już wspomniano, nierówności społeczne są zjawiskiem wielowymiarowym, odnoszącym się do wielu dziedzin życia społecznego. Według *Raportu rozwoju społecznego (Human Development Report, 2010)*, oprócz nierówności w zakresie kategorii ekonomicznych, społecznych i politycznych, można mówić o nierównowadze związanej z takimi aspektami, jak stan zdrowia i odżywiania oraz dostęp do informacji. Osoby niesłyszące, z racji posiadanej niepełnosprawności, mogą mieć problem w zakresie osiągnięcia satysfakcjonujących rezultatów w powyżej wspomnianych kategoriach. Jako potwierdzenie tego założenia mogą posłużyć wyniki uzyskane w badaniach nad psychologicznym dobrostanem psychicznym. Do wskaźników tego konstruktów należy między innymi: panowanie nad otoczeniem (rozumiane jako np. poczucie sprawczości, wpływu na otoczenie, sprawowanej władzy) oraz pozytywne relacje z innymi (mogą się one wiązać z pozycją w hierarchii społecznej). Wyżej wymienione wymiary zostały wyróżnione przez Ryff (1989) w stworzonym przez badaczkę wielowymiarowym modelu szczęścia. Na podstawie przeprowadzonych badań udało się ustalić, iż osoby niesłyszące

i niedosłyszące wykazują mniejsze zadowolenie z życia, osiągając przy tym niższe wskaźniki w zakresie samooceny ogólnej (Helvik, Jacobsen i Hallberg, 2006; Hintermair, 2008, 2009). Wspomniana zależność nie występuje w sytuacji pomiaru zadowolenia z jakości relacji wewnątrzgrupowych. Badacze tłumaczą uzyskane wyniki za pomocą występującego u niesłyszących poczucia braku przynależności do środowiska osób słyszących. Nie bez znaczenia pozostaje tutaj również niezadowolenie z jakości relacji łączących obie te zbiorowości (tamże). Badania potwierdzają także, iż wskaźniki dystresu w populacji niesłyszących oraz słabosłyszących są znacznie wyższe niż w populacji ogólnej oraz mają one wpływ na ich codzienne funkcjonowanie (Fellinger, Holzinger, Dobner, Gerich, Lehner, Lenz i Goldberg, 2005; Fellinger, Holzinger, Gerich i Goldberg, 2007; Graaf, 2002). Niewątpliwie może mieć to związek ze wspomnianym wcześniej szeregiem utrat, których doświadczyły lub doświadczenia osoby niesłyszące (Barclay i in., 2012).

Nierówny dostęp niesłyszących do dóbr cieszących się wysokim stopniem pożądania społecznego, może stanowić kolejny czynnik potencjalnie związany z ukształtowaniem się silnie rozwiniętego poczucia tożsamości kulturowej Głuchych. Podzielanie wspólnego losu stanowi doświadczenie, które na poziomie emocjonalnym i poznawczym prowadzi do umacniania się więzi międzyosobniczych. Dodatkową zmienną, która może umacniać relacje wewnątrzgrupowe, jest odczuwanie i dzielenie przez członków grupy poczucia krzywdy, związanego z nierównym rozdystrybuowaniem dóbr społecznych. Poniżej zostaną zaprezentowane wybrane kategorie nierówności społecznych, które mogły mieć szczególne znaczenie w procesie kształtowania się tożsamości środowiskowej Głuchych.

4. Dostęp do dóbr materialnych, władzy i prestiżu

Dobra takie jak bogactwo, władza i prestiż niewątpliwie są ze sobą ściśle powiązane. Jedno może wynikać z drugiego lub też być czynnikiem sprzyjającym wymianie osiągniętego dobra na inne, ułatwiając przy tym jego zdobycie. Idea władzy jako nierówności związana jest ze zróżnicowanym potencjałem możliwości zapewnienia sobie cennych korzyści i zasobów. Tak rozumiana władza ułatwia uzyskanie dóbr cieszących się uznaniem społecznym, np. zamożności. Można ją osiągnąć dzięki dostępowi do atrakcyjnych płacowo stanowisk zawodowych, które zapewniają satysfakcjonujące korzyści ekonomiczne. Zależność pomiędzy władzą,

a bogactwem wygląda następująco: im wyższy poziom władzy, tym większa szansa na osiągnięcie bogactwa (Kot, Malawski i Węgrzecki, 2004). Zamożność finansowa jest wartością cenioną społecznie, ponieważ umożliwia realizację i zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych (np. pożywienia, schronienia), ale również pragnień, które związane są ze współczesnymi wymogami danej kultury lub społeczności (np. posiadanie luksusowego samochodu, czy domu). Wartością dóbr materialnych jest to, iż pomagają one zdobyć inne cenione przez ludzi atrybuty, takie jak władzę czy prestiż. Z prestiżem wiąże się uznanie społeczne, szacunek oraz akceptacja. Jego posiadanie może mieć korzystny wpływ na samoocenę, obraz własnej osoby oraz subiektywne zadowolenie z życia (tamże).

Niepełnosprawność słuchowa może znacząco zawężyć, możliwe do realizacji i wyboru, ścieżki rozwoju zawodowego. Teoretycznie jest ich wiele, ponieważ dobry słuch przydaje się jedynie w niewielkiej liczbie zawodów, jednakże w praktyce wygląda to całkiem inaczej. Osoby niesłyszące mają trudność w znalezieniu pracy na stanowiskach, które wiążą się z atrakcyjnym wynagrodzeniem finansowym. Problemy te wynikają głównie z bariery komunikacyjnej pomiędzy kandydatem a przyszłym pracodawcą. Nie bez znaczenia pozostają również wszelkiego rodzaju uprzedzenia, obawy i stereotypowe przekonania (Szczepankowska, Ostrowska, 1998). Można zatem stwierdzić, iż sukces zawodowy niesłyszących będzie w głównej mierze zależał od poziomu życzliwości otoczenia oraz od stopnia w jakim współpracownicy (w danym miejscu pracy), będą posługiwali się językiem migowym. Spełnienie wspomnianych warunków wydaje się mało prawdopodobne, dlatego też osoby niesłyszące są zatrudniane głównie na stanowiskach, gdzie potrzeba komunikacji nie jest aż tak istotna, przykładowo w drukarni, markecie, czy też w firmach sprzątających. Niewątpliwie można stwierdzić, iż nie są to zawody, które gwarantują wysokie zarobki, prestiż społeczny, czy też poczucie sukcesu życiowego.

5. Wartości związane z wykształceniem oraz zdrowiem

Osiągnięcie wysokiego stopnia wykształcenia wiąże się nie tylko z odczuwaną z tego powodu satysfakcją, ale również z możliwością uzyskania dostępu do władzy, bogactwa i prestiżu. Zakłada się, iż wysokie kompetencje edukacyjne będą korelowały z atrakcyjnymi ofertami zatrudnienia, satysfakcjonującymi zarobkami oraz uznaniem społecznym, wynikającym z możliwości zapewnienia sobie

wysokiego standardu życiowego (Kasprzyk, 2014). Ograniczenia u osób niesłyszących w tym zakresie związane są z jakością dostępnej oferty kształcenia (np. znikoma ilość studiujących głuchych), brakami w systemie motywacyjnym niesłyszących (poczucie bezsensu związane z ubogą ofertą pracy) oraz z ciągłym obniżaniem standardów kształcenia. Badacze podkreślają, że niesłyszący i słabosłyszący w porównaniu do osób słyszących, kończą szkołę z niższym poziomem kwalifikacji zawodowych. Zmniejsza to prawdopodobieństwo kontynuowania nauki oraz osiągnięcia satysfakcjonujących stanowisk pracowniczych (Luft, 2015; Winn, 2007).

Nie ma jakichkolwiek przesłanek, które uniemożliwiałyby efektywne kształcenie niesłyszących, nawet na najwyższych szczeblach edukacji. Rozpowszechnienie oferty kształcenia na poziomie studiów wyższych mogłoby finalnie doprowadzić do zmniejszenia skali zjawiska społecznych nierówności edukacyjnych w grupie osób z uszkodzeniami słuchu.

Pośród wartości pożądaných społecznie należy również wymienić zdrowie oraz sprawność fizyczną. Jednostki, które znajdują się w ich posiadaniu, mają większą szansę na osiągnięcie pozostałych cenionych dóbr, np. bogactwa, czy władzy (Pliszka, 2005). W takim rozumieniu, niesłyszący z racji swej niepełnosprawności, automatycznie mają do nich ograniczony dostęp. W rywalizacji o wartościowe dobra, osoby słyszące są na z góry wygranej pozycji. W społeczeństwie tworzą oni warstwę uprzywilejowaną, a przegrani – często degradują się społecznie i ekonomicznie.

Takie deterministyczne ujęcie (podzielane przez jednostkę), może skutkować niepodejmowaniem działań, mających na celu poprawę sytuacji życiowej. Tworzy się wtedy nierówny układ sił, który może potęgować poczucie niesprawiedliwości społecznej w grupie osób niesłyszących. Nie może zatem dziwić fakt, iż stanowią oni mniejszość językową, która świadomie tworzy swoją własną historię, sztukę, kulturę oraz strukturę społeczną. Tylko osoba, która na co dzień zmagą się ze zjawiskiem nierówności społecznych, może zrozumieć to, co czuje i myśli drugi człowiek dotknięty tym samym problemem. W związku z tym warto pokrótce zastanowić się nad tym, jakie implikacje może za sobą nieść tak silnie rozwinięte poczucie tożsamości kulturowej Głuchych.

6. Konsekwencje silnie rozwiniętego poczucia tożsamości kulturowej Głuchych

Utworzenie i wybór przez Głuchych swojej własnej tożsamości kulturowej, nie jest jednoznaczny z odrzuceniem języka polskiego, czy też sprzeciwem wobec włączenia się w społeczeństwo osób słyszących. Pomimo tego, można jednak zaobserwować w tej grupie społecznej tendencję do izolowania się od osób słyszących. Prawdopodobnie wynika ona z odmiennych potrzeb przejawianych przez oba te środowiska. Zdarza się, że osoby słyszące wykazują chęć, aby „uformować” niesłyszących na kształt i podobieństwo osób bez jakiegokolwiek niepełnosprawności. Mogą się tutaj pojawić naciski w stronę niesłyszących, narzucające im to jak mają się porozumiewać oraz jakiego języka powinni się uczyć, aby zostali zaakceptowani przez dominującą w społeczeństwie większość kulturową (Lane, 2005; Marganiec, 2014). Jednakże Głusi mają w tej kwestii odmienne potrzeby, które związane są z możliwością posiadania swobody wyboru w zakresie języka, jakim chcą się posługiwać. Największym problemem z ich punktu widzenia jest właśnie to, że stawiane przed nimi wybory są mylnie rozpatrywane w kategoriach albo-albo. Uważa się, że wybór języka migowego jako głównego środka komunikacji, musi łączyć się z odrzuceniem języka polskiego lub też, że wybór języka polskiego wraz ze stosowaniem implantów ślimakowych, musi wiązać się z zakazem migania. Według Podgórskiej-Jachnik (2013), jest to duży problem, który prowadzi do tego, że w społeczeństwie nie mówi się o prawie do dwujęzyczności. Stawianie niesłyszących w sytuacji wyboru zero-jedynkowego może potęgować brak chęci do nawiązywania relacji z osobami słyszącymi. Próby, mające na celu przystosowanie niesłyszących do kultury większości, tym bardziej mogą prowadzić do umacniania się ich poczucia tożsamości kulturowej. Uznaje się, że hermetyczność cechująca społeczność Głuchych stanowi problem, który występuje we wszystkich krajach na świecie. Charakteryzuje się ona tym, iż osoby niesłyszące utrzymują kontakty towarzyskie i zawierają związki małżeńskie, w przeważającej mierze tylko i wyłącznie w obrębie tej samej grupy społecznej. Zaistniała zależność wynika z dużej wartości, jaką niesłyszący przypisują swojej tożsamości kulturowej, ściśle powiązanej z posiadaniem własnego medium komunikacji. Odrębny język i kultura Głuchych sprawiają, że osoby niesłyszące w celu podkreślenia własnej tożsamości środowiskowej, tworzą różnego rodzaju imprezy kulturalno-sportowe, igrzyska, olimpiady, dostępne tylko i wyłącznie dla innych Głuchych. Osoby słyszące nie są w

stanie przyswoić sobie tej specyficznej tożsamości, nie mogą nagle zacząć udawać, że utracili zdolność słyszenia, a co z tym związane – stać się pełnoprawnym członkiem zbiorowości Głuchych (Kobosko, 2007). Jednakże jak już wspomniano, zależność ta nie ma miejsca w sytuacji braku barier komunikacyjnych pomiędzy słyszącymi i niesłyszącymi, tzn. jeżeli obie grupy opanowały język migowy (Pray i Jordan, 2010). Przy braku spełnienia tego warunku, Głusi tym bardziej zwracają się do innych członków swej kultury, umacniając przy tym łączące ich poczucie tożsamości wewnątrzgrupowej. Może to prowadzić do sytuacji, w której pojawi się problem integracji z innymi grupami, które nie posługują się językiem migowym. W wyniku czego pewne doświadczenia społeczne (m.in. kontakty towarzyskie, wymiana myśli i poglądów), przestaną być dla nich dostępne.

W zależności od tego, jaki punkt widzenia zostanie przyjęty, to silnie rozwinięte poczucie tożsamości kulturowej Głuchych może być postrzegane w kategoriach potencjalnych zagrożeń (np. izolacja od środowiska słyszących) lub też przez pryzmat doświadczanych korzyści. Badania wskazują, że satysfakcja z relacji społecznych osób niesłyszących plasuje się na takim samym poziomie jak w populacji ludzi słyszących (Fellinger i in., 2005). Zadowolenie z relacji wewnątrzgrupowych ma również znaczenie dla poziomu samooceny. Ciekawych wniosków w tym zakresie dostarczają wyniki uzyskane przez Tsai, Ying i Lee (2001). Wskazują one na to, iż samoocena ogólna u młodych kobiet z uszkodzeniami słuchu jest zawyżona oraz że jest ona powiązana z emocjonalnym komponentem tożsamości kulturowej. Wyniki te pozwalają przyjąć założenie, iż niesłyszące kobiety mogą odczuwać silne poczucie dumy wynikające z bycia osobą niesłyszącą i związanej z tym faktem przynależności do kultury Głuchych. Ponadto udało się wykazać pozytywny związek pomiędzy poziomem samooceny a doświadczaniem wsparcia społecznego przez niesłyszących – jest to efekt niezależny od płci (Jambor i Elliott, 2005). W związku z tym, że osoby głuchonieme i słabosłyszące poszukują oraz otrzymują wsparcie głównie ze strony innych niesłyszących (Steinberg, Sullivan i Loew, 1998), można przypuszczać, iż był to jeden z aspektów, który miał związek z ukształtowaniem i utrzymaniem się tożsamości kulturowej Głuchych. Chęć znalezienia i możliwość otrzymania pomocy w środowisku osób, które na co dzień doświadczają podobnych trudności, może mieć związek z tak silną identyfikacją w zakresie tej grupy społecznej.

Nie sposób wymienić wszystkich konsekwencji silnie rozwiniętego poczucia tożsamości kulturowej Głuchych. W niniejszym artykule starano się ukazać takie

obszary funkcjonowania osób niesłyszących, w których może mieć ono największe znaczenie. Zwrócono również uwagę na to, że każdą sytuację można rozpatrywać jako pozytywną lub negatywną, zależnie od przyjętej perspektywy, natomiast pojmowanie zjawisk społecznych w kategoriach albo-albo niesie ze sobą wiele ograniczeń. Wydaje się, że wyjście poza zero-jedynkowe spostrzeganie rzeczywistości, mogłoby przyczynić się do lepszego zrozumienia kultury Głuchych, która w ogólnym rozrachunku stanowi wysoce pozytywną wartość.

Podsumowanie

Powyższe rozważania miały na celu ukazanie różnorodnych czynników, które mają znaczenie dla ukształtowania się tożsamości kulturowej Głuchych. Bariera komunikacyjna pomiędzy środowiskiem słyszących i niesłyszących stanowi podstawowy powód jej powstania. Głusi, w ramach swojej zbiorowości, musieli rozwinąć własne medium efektywnej komunikacji, dzięki czemu mieli podstawy ku temu, aby przekształcić się w społeczność językową. Charakteryzuje ją m.in. posiadanie własnej kultury i związanych z nią tradycji. Poza barierą komunikacyjną, starano się uchwycić inne czynniki mające związek z ukształtowaniem się tożsamości kulturowej Głuchych, pośród których można wymienić m.in.: uwarunkowania temperamentalne niesłyszących oraz specyfikę ich rozwoju pod kątem poznawczym, społecznym i emocjonalnym. Ponadto w ramach wybranych kategorii nierówności społecznych, starano się ukazać wyzwania i trudności z którymi na co dzień muszą zmagać się osoby niesłyszące. Podczas analizy okazało się, że doświadczenie przez Głuchych poczucia niesprawiedliwości społecznej może stanowić jeden z czynników, który wiąże się z utrzymywaniem przez nich bliskich więzi tylko w obrębie ich własnej społeczności. Tworzenie przez osoby niesłyszące hermetycznej grupy społecznej wydaje się być podyktowane szeregiem czynników, od poczucia izolacji i wykluczenia (ze strony słyszących), poprzez barierę językową, aż po nierówne rozdystrybuowanie powszechnie cenionych dóbr i wartości. Zwracanie się ku osobom dotkniętym tym samym problemem, „takich jak ja”, gwarantuje otrzymanie wsparcia, zrozumienia oraz poczucia, iż jest się częścią cenionej społecznie zbiorowości, co dodatkowo może umacniać poczucie spójności wewnątrzgrupowej. Przeprowadzone analizy pozwoliły ukazać złożoną sieć zależności pomiędzy wskazanymi w opracowaniu czynnikami, które miały związek z ukształtowaniem się poczucia tożsamości kulturowej Głuchych.

Warto również zaznaczyć, iż dominacja danej kultury w społeczeństwie nie daje uprawnień do tego, aby asymilować do swoich struktur mniejszości językowo-kulturowe, mające odmienne normy, tradycje i wartości. To nad czym warto byłoby się jednak zastanowić, to sposób za pomocą którego społeczności słyszących i niesłyszących (przy zachowaniu swojej autonomii), miałyby możliwość wzajemnego korzystania ze swojego dorobku kulturowego. Niewątpliwie skutecznym zabiegiem byłoby rozpowszechnianie nauki języka migowego wśród osób słyszących. Jak już wielokrotnie wspomniano, komunikacja stanowi główną barierę pomiędzy światem słyszących i niesłyszących, a w wyniku odpowiednich zabiegów edukacyjnych mogłaby ona zostać zlikwidowana, wychodząc tym samym naprzeciw potrzebie integracji społecznej.

Bibliografia:

- Barclay, D.A., Rider, M.A., Dombo, E.A. (2012), Spirituality, religion, and mental health among deaf and hard of hearing people: a review of the literature. *Journal of the American Deafness and Rehabilitation Association*, 46(1), 399-415.
- Davis, N.A. (2005), Invisible disability, *Ethics*, 116, 153-213.
- Dirksen, H., Bauman, L. (2004), Audism: Exploring the metaphysics of oppression, *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 9(2), 239-246.
- Dyck, M.J., Denver, E. (2003), Can the emotion recognition ability of deaf children be enhanced? A pilot study, *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 8, 348-356.
- Eckert, R.C., Rowley, A.J. (2013), Audism: A theory and practice of audiocentric privilege, *Humanity and Society*, 37(2), 101-130.
- Felinger, J., Holzinger, D., Dobner, U., Gerich, J., Lehner, R., Lenz, G., Goldberg, D. (2005), Mental distress and quality of life in a deaf population, *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 40, 737-742.
- Felinger, J., Holzinger, D., Gerich, J., Goldberg, D. (2007), Mental distress and quality of life in the hard of hearing, *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 115, 243-245.
- Fiske, S.T., Tablante, C.B. (2015), Stereotyping: processes and content, (w:) *APA handbook of personality and social psychology: attitudes and social cognition*, E. Borgida, J.A. Bargh (red.), (457-507), Washington: APA.
- Goss, B. (2003), Hearing from the deaf culture, *Intercultural communication studies*, 12(2), 1-16.
- Graaf, R. (2002), Determinants of mental distress in adults with a severe auditory impairment: Differences between prelingual and postlingual deafness, *Psychosomatic Medicine*, 64(1), 61-70.
- Helmes, E., Pachana, N.A. (2016), Dimensions of stereotypical attitudes among older adults: Analysis of two countries, *Geriatric Gerontology International*, 16, 1226-1230.

- Helvik, A.S., Jacobsen, G.W., Hallberg, L.R.M. (2006), Effects of impaired hearing on perceived health and life situation, *Scandinavian Journal of Disability Research*, 8(4), 263-277.
- Hintermair, M. (2008), Self-esteem and satisfaction with life of deaf and hard-of-hearing people – a resource-oriented approach to identity work, *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 13(2), 278-300.
- Hintermair, M. (2009), The social network map as an instrument for identifying social relations in deaf research and practice, *American Annals of the Deaf*, 154(3), 300-310.
- Human Development Report, (2010), *The real wealth of nations: Pathways to human development*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf
- Jambor, E., Elliott, M. (2005), Self-esteem and coping strategies among deaf students, *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10(1), 63-81.
- Kasprzyk, B. (2014), Nierówności ekonomiczne: ich postrzeganie i skala akceptacji społecznej, *Studia Ekonomiczne*, 180(2), 110-120.
- Keil, V., Price, J.M. (2009), Social information-processing patterns of maltreated children in two social domains, *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 43-52.
- Kobosko, J. (2007), Co to znaczy być osobą głuchą? Studia nad tożsamością osobową młodzieży głuchej ze słyszących rodzin, (w:) *Tożsamość społeczno-kulturowa Głuchych*, Polski Związek Głuchych (red.), (33-51), Łódź: PZG.
- Kot, S.M., Malawski, A., Węgrzecki, A., (2004), *Dobrobyt społeczny, nierówności i sprawiedliwość dystrybucyjna*. Kraków: AE.
- Kim, E.J., Byrne, B., Parish, S.L. (2018), Deaf people and economic well-being: Findings from the life opportunities survey, *Disability & Society*, 33(3), 374-391.
- Lane, H. (2005), Ethnicity, ethics, and the deaf-world, *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10(3), 291-310.
- Luft, P. (2015), Transition services for DHH adolescents and young adults with disabilities: Challenges and theoretical frameworks, *American Annals of the Deaf*, 160(4), 395-414.
- Marganec, B. (2014), Kultura głuchych, (w:) *Sytuacja osób głuchych w Polsce. Raport zespołu ds. g/Głuchych przy Rzeczniku Praw Obywatelskich*, Rzecznik Praw Obywatelskich (red.), (137-157), Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Marschark, M., (1993), *Psychological development of deaf children*, New York: Oxford University Pres.
- Mathers, C., Smith, A., Concha, M. (2000), Global burden of hearing loss in the year 2000, *Global Burden of Disease 2000*, 1-30.
- Padden, C., Claire, R. (1993), Deaf culture and literacy, *American Annals of the Deaf*, 138(2), 96-99.
- Perier, O., (1992). *Dziecko z uszkodzonym narządem słuchu*, Warszawa: WSiP.
- Platow, M.J., Grace, D.M., Smithson, M.J. (2011), Examining the preconditions for psychological group membership: Perceived social interdependence as the outcome of self-categorization, *Social Psychological and Personality Science*, 3(1), 5-13.

- Pliszka, T. (2005), Nierówności społeczne a zagrożenia z nich wynikające, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 6, 449-458.
- Podgórska-Jachnik, D. (2007), Głusi wśród słyszących – głusi wśród Głuchych. Problemy integracji społecznej osób z uszkodzonym słuchem w aspekcie tożsamościowym, (w): *Tożsamość społeczno-kulturowa głuchych*, E. Woźnicka (red.), (s. 11-22). Łódź: Polski Związek Głuchych Oddział Łódzki.
- Podgórska-Jachnik, D., (2013), *Głusi. Emancypacje*, Łódź: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi.
- Pray, J.L., Jordan, K. (2010), The deaf community and culture at a crossroads: Issues and challenges, *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 9(2-3), 168-193.
- Prillwitz, S., (1996), *Język, komunikacja i zdolności poznawcze niesłyszących*, Warszawa: WSiP.
- PZG, (2010) *Nauczmy się rozumieć nawzajem. Poradnik dla słyszących o niedosłyszących i głuchych*, http://www.pzg.lodz.pl/attachments/category/66/poradnik_PZG.pdf.
- Ryff, C.D. (1989), Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being, *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081.
- Sebastian, S., Varghese, A., Gowri, M. (2015), The impact of hearing loss in the life of adults: A comparison between congenital versus late onset hearing loss, *Indian Journal of Otolaryngology*, 21(1), 29-32.
- Steinberg, A.G., Sullivan, V.J., Loew, R.C. (1998), Cultural and linguistic barriers to mental health service access: The deaf consumer's perspective, *The American Journal of Psychiatry*, 155(7), 982-984.
- Szczepankowska, B., Ostrowska, A., (1998), *Problem niepełnosprawności w poradnictwie zawodowym*, Warszawa: Krajowy Urząd Pracy.
- Szczepankowski, B., (1999), *Niesłyszący-głusi-głuchoniemi*, Warszawa: WSiP.
- Torres, J., Rodriguez-Ortiz, I.R. (2011), Understanding false belief in deaf children and adolescents. Nonverbal versus classic tasks, *Infancia y Aprendizaje*, 34, 31-47.
- Torres, J., Saldana, D., Rodriguez-Ortiz, I.R. (2016), Social information processing in deaf adolescents, *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 21(3), 326-338.
- Tsai, J.L., Ying, Y., Lee, P.A. (2001), Cultural predictors of self-esteem: A study of Chinese American female and male young adults, *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 7(3), 284-297.
- van Campen, C., van Santvoort, M.M. (2013), Explaining low subjective well-being of persons with disabilities in Europe: The impact of disability, personal resources, participation and socio-economic status, *Social Indicators Research*, 111(3), 839-854.
- Weissel, A., Bar-Lev, H. (1992), Role taking ability, nonverbal sensitivity, language and social adjustment of deaf adolescents, *Educational Psychology*, 12, 3-13.
- WHO, (2018), *Hear the future and prepare for it*, <http://www.who.int/deafness/world-hearing-day/whd-2018/en/>.
- Wiącek, E., Czech, F. (2014), Kultura głuchych, *Znak*, 713, 40-47.

Winn, S. (2007), Employment outcomes for the congenitally deaf in Australia: Has anything changed?, *American Annals of the Deaf*, 152, 382-390.